

Тетяна Сукаленко

Університет державної фіскальної служби України

ВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ «ПАННА» В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

У статті розроблено модель опису лінгвокультурного типуажу «панна», зафіксованого в українському художньому дискурсі XIX століття з урахуванням його поняттєвих, образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик. Запропоновано аналіз лінгвокультурних типажів, що представляють собою впізнавані узагальнені образи представників певних соціальних груп, чия поведінка була зумовлена загальними етнокультурними домінантами і мала значний вплив на формування колективного світосприйняття в Україні. Поведінкові характеристики типізованої особистості панни розкрито на матеріалі творів української літератури XIX століття. У структурі типуажу «панна» виокремлено основні фрейми: «Зовнішні характеристики» (слоти: «Портретні характеристики», «Вік», «Одяг»), «Внутрішні моральні характеристики», «Освітні та мовні характеристики», «Соціальний стан і соціальна поведінка», «Дозвілля», «Місце проживання».

Ключові слова: художній дискурс, підросійська Україна, півдавстрійська Україна, лінгвокультурний типаж «панна», поняттєві, перцептивно-образні і ціннісні характеристики, фрейм.

Типаж «панна» досить широко представлений в українському ХД XIX ст. підросійської та півдавстрійської України: Т.Г. Шевченко («Петрусь», «Сова»), Марко Вовчок («Інститутка»), І.С. Нечуй-Левицький («Бурлачка», «Поміж ворогами»), «Хмари», «На гастрольях в Микитянах», «Над Чорним морем», «Причепка»), М.М. Коцюбинський («Як ми їздили до Криниці»), М.П. Старицький («Чарівний сон»), Панас Мирний («Повія»), М.Л. Кропивницький («Перед волею»), І.К. Карпенко-Карий («Сава Чалий»), Леся Українка («Над морем», «Блакитна троянда», «Процання», «Осінь казка», «Одинак»); Ю.А. Федькович («Опришко»), І.Я. Франко («Не спитавши броду»), А.Я. Чайковський («Малолітній», «Четверта заповідь», «У чужому гнізді»), Т.Г. Бордуляк («Жебращка»), О.Ю. Кобилянська («Він і Вона»).

Мета дослідження – визначити фреймову структуру типуажу «панна». Матеріалом слугували різноманітні словники української мови і художні твори XIX ст.

В українській лінгвокультурології типажам присвячено незначну кількість праць, переважна більшість з них описує типажі з іспанської, французької, британської, англійської, німецької дійсності (М.А. Сулова, К.О. Ахтирська, О.Ю. Бондарчук, І.Б. Бордуляк, О.П. Демиденко, О.В. Дорошенко, О.П. Дубчак, А.Ю. Леонова, А.А. Марчишина, А.В. Русакова, С.М. Санченко, М.В. Стуліна та ін.). Опису власне українських типажів присвячено лише окремі статті. Зокрема, Н.В. Коч дослідила один із культурологічно значущих ретротипажів українського національного дискурсу типаж [українського] козака. Це дає змогу стверджувати, що проблематика, пов'язана з описом лінгвокультурних типажів, в українському мовознавстві перебуває на етапі зародження.

Під лінгвокультурним типажем розуміємо стереотипне уявлення про мовні особливості будь-якої соціальної групи, яка існує в межах певної лінгвокультури в будь-який період її історичного розвитку.

Розглянемо лінгвокультурний типаж «панна» з урахуванням його понятєвих, образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик. Позначення «панна» є похідним від «пан». Слово «панна» не мало чіткої семантики. У словнику Б. Д. Грінченка панна – «1. Дѣва, дѣвица», 2. Барышня. Употребляется по отношению къ дѣвушкамъ такимъ же образомъ, какъ слова пан, пані по отношению къ мужчинѣ и женщинѣ» [3, т.3, с.92].

В «Етимологічно-семантичному словнику української мови» І.І. Огієнка слово панна (панночка) – «1. Незаміжня донька пана. 2. Дівчина» [2, т.4, с.18].

У сучасних тлумачних словниках української мови це слово одержує таку інтерпретацію: «1. Молода незаміжня поміщиця або дочка пана (у 1 знач.) у старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії // перен., ірон., зневажл. Дівчина, яка виділяється розбещеною поведінкою, нетрудовими звичками, надто витонченими манерами і т. ін. // У дореволюційний час – дочка заможних батьків, хазяїв. – 2. заст. Ніжна, тендітна або гарно вбрана дівчина. 3. Ввічлива форма звертання або згадування стосовно до молодих дівчат привілейованих верств населення старої Польщі, Литви, дореволюційної України і Білорусії» [4, т.6, с.47].

З одного боку, це дочка пана, з іншого – це особа привілейованого стану. Спільним є те, що це молоді, неодружені дівчата. Ознака *неодружена* є характерною рисою ЛТ «панна». У літературі XIX ст. превалює за лексемою «панна» значення молода дівчина, яка належала до привілейованих верств населення: *Було на хуторі погане Мале байстря, свиней пасло, Петрусем звалось; на придане Воно за панною пішло У генеральськеє село Свиней же пасти, безталанне* (Т.Г. Шевченко. Петрусь, т.2, с.214); *Він [Ятшембський] багато звів з розуму дівчат, багато любив паннів, та ні одна панна не вразила так глибоко його серця, як Василина* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.39); *До того він чув, що всі на його дивляться, перевіряють очима, особливо Тачинська і панни, а це його ще більше бентежило. Дививсь на його і вуйко і вуйна. Вони бачили, як хлопець мучиться і Тучко каже: – Тебе, шляхтичу, наша поважна розмова мало цікавить, хоч ти хлопець статочний. Йди собі поміж панни, а ви панни забавляйте його, як знаєте, цоби не скучав...* (А.Я. Чайковський. Малолітній, с.24); *А танцювати пан Андрій любить? – питала Анна. – Не все. Тоді хіба, як є охота і легкі чоботи... Розмова на тім припинилася, бо не стало їм теми з тим дикунчиком. Але обом паннам хлопець з виду дуже подобався...* (А.Я. Чайковський. Малолітній, с.25); *– Візьми мое, те, що на вишці зложене. Воно цілком добре, як нове. Ти поїдь, там тебе гарно приймуть, а ти з паннами забавляйся* (А.Я. Чайковський. Малолітній, с.30); *– Котра панна витягне довшє стебельце, тій і грушка дістанеться. Панни взяли за стебельця і потягнули враз. Довше дісталось Зосі. Вона дуже зраділа, що доля для неї показалася така ласкава* (А.Я. Чайковський. Малолітній, с.32); *– Тільки отче, пробі! Не гадайте, що я для жіничного вуйка висватав панну Підліську, я по серцю вибір зробив...* (А.Я. Чайковський. Четверта заповідь, с.399).

Окремо можна виділити менш частотні значення типажу «панна»: панна – дочка заможних батьків: *Найду тобі рівню Хоч за морем синім, Або крамарівну, Або сотниківну, Таки панну, сину* (Т.Г. Шевченко. Сова, т.1, с.257-258); панна – ніжна, тендітна або гарно вбрана дівчина: *– Ось нате вам гостинця! – сказала Христа, подаючи проскуру. Дітвора, дивлячись на незнайому панну, насторочилась якось* (Панас Мирний. Повія, с.437); панна як ввічлива форма звертання до молодих дівчат привілейованих верств населення: *Де ж гори? Ах, боже, чого я турбуюсь, панна Юля вже знає до них дорогу...* (М.М. Коцюбинський. Як ми їздили до Криниці, т.3, с.8).

За частотністю вживання у структурі типу «панна» виокремлено такі основні фрейми: «Зовнішні характеристики» (слоти: «Портретні характеристики», «Вік», «Одг»), «Внутрішні моральні характеристики», «Освітні та мовні характеристики», «Соціальний стан і соціальна поведінка», «Дозвілля», «Місце проживання».

Фрейм «Зовнішні характеристики».

Слот «Портретні характеристики». Найпоширенішим фреймом у розкритті типу «панна» є фрейм «Зовнішні характеристики».

Для письменників XIX ст. типовими характеристиками зовнішності панни є врода, білолицість, кучеряве волосся, високий зріст: *В тіток збиралась чимала компанія. Вже пізенько приїхала й панна Броніслава. То була висока гарна панна за двадцять років, русява, біла, з рожевими щоками...* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58); *Вся русява голова була в розкішних локонах, а дві білі роже, небайливо кинуті між хмари локонів, надавали незвичайно делікатний колорит її білому лицю та червоним, як рожеві пуп'янки, губам* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58); *В пекарні, певно од тіток, вже пройшла чутка, що пан Ястишембський оженився з кучерявою панною. Погонич Ястишембського привіз ту чутку і в Журавку й розпустив у пекарні* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.59); *Панночка сиділа коло вікна за столиком перед свічадом, на столу горіла спиртова лампочка і грілися щипці для завивання волосся. Від часу до часу панночка відділяла пасмо свого чудового чорного волосся, навивала його на щипці і тоді воно тріщало* (Леся Українка. Над морем, т.7, с.171).

В іншому прикладі зображення гарної зовнішності, привабливих рис обличчя співвідноситься з інформацією про спритність, моторність, жвавість панянок: *Подобається мені, як усі гарненькі, проворненькі панни, — сказав Леонід Семенович. — От тепер, так я дійсно знаю, що мені гарно з вами отут гуляти* (І.С. Нечуй-Левицький. Поміж ворогами, т.6, с.210). Також краса панни може поєднуватися з розумом: *Згадали багато панів гарних і розумних, але в кожній знаходили що-небудь негарне, що-небудь не до вподоби. І почали вони марить, кому якої треба жінки* (І.С. Нечуй-Левицький. Хмари, т.2, с.111).

Панночка в уяві наймичок дуже красива дівчина: *Діждали панночки, приїхала... І що ж то за хороша з лиця була! І в кого вона така вродилася! Здається, і не змалювати такої кралі!..* (Марко Вовчок. Інститутка, с.257).

Риса вродливості панни акцентована у творах І. К. Карпенка-Карого, Лесі Українки, Ю.А. Федьковича, А.Я. Чайковського: [Шмигельський:] *Прекрасна панна Зося — дочка підстарости Курчинського із Очеретяного...* [Чалий:] *Розумно й хитро! Митець з тебе не послідній, і я тебе охоче приймаю до коша* (І.К. Карпенко-Карий. Сава Чалий, т.2, с.259-260); [Потоцький:] *О, яка панна прехороша. Подлий хлоп — смак добрий ма! Панна єсть Зося Курчинська?* (І.К. Карпенко-Карий. Сава Чалий, т.2, с.275); *Човен пристає до берега і з нього виходять Орест, Милевський, Острожин, Саня і дві панночки. Перша панночка гарненька, в косах у неї лелії річні* (Леся Українка. Блакитна троянда, т.3, с.55); *Вибігла дівчина зустрічати: — Чи не з тої ріки, лезію? Може, наймит? — Так є, панночко моя гречна, — кажу я, а тут так і задивився на вроду єї прекрасну та на стан єї препишний!* (Ю.А. Федькович. Опришок, т.2, с.101); — *Панна Клявдзя гарна, як найкраца шляхтянка...* (А.Я. Чайковський. У чужому гнізді, с.92).

На думку Л.О. Ставицької, «поняття жіночої фізичної краси і привабливості належить до високопоцінованих в українській мовній картині світу, адже краса для жінки — це запорука щасливої долі, вдалого заміжжя, службового просування та ін.».

Важливою характеристикою зовнішнього опису типажу ЛТ «панна» є хода. Індивідуально-авторська метафора «диво» вживається в повісті «Бурлачка» І.С. Нечуя-Левицького на позначення пани, яка має вишукані манери: *Вона жила у Варшаві, – говорили тітки, – ти тільки подивись, як вона ходить, як говорить, як держить стан. Це диво, а не панна* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т. 2, с.58).

Порівняння *панна походжала, як пава* вживається в переносному значенні з позначкою розмовне щодо «жінки з гордовитою поставою і плавною ходою» [СУМ, т.6, с.7]: *Панна Броніслава походжала по залі, як пава* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.59).

Слот «Вік». Іншою облігаторною рисою типажів, позначуваних словом «панна», є молодість. Про це, зокрема, свідчить поширеність уживання поряд зі словом панна означення *молода*: *Одного дня тітки прислали до Ястишембського лист й просили його до себе на вечір. В тому листі вони натякали, що на вечорі буде одна особа для його дуже цікава; та особа була молода панна Броніслава Дембінська, небога одного близького сусіда, польського пана* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58); *«Приберися, Стасю, чепурненько, бо панна гарна, молода – писали тітки...»* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58); *По алеї гуляв не Комашко, а грек Аристид Селаброс. Він уявляв, що на лавці сиділи молоді панни, й повернув на Пушкінську алею, щоб на їх подивитись* (І.С. Нечуй-Левицький. Над Чорним морем, т.5, с.103); *Молоді панни обсіли софи в вольних позах* (І.С. Нечуй-Левицький. Над Чорним морем, т.5, с.107); *Молоді панни Ліпа, Леся, Антося та ще дві їх приятельки сиділи рядочком в кутку коло п'яніна* (І.С. Нечуй-Левицький. Поміж ворогами, т.6, с.167); *Гоцинська – панна, сирота, 25 літ* (Леся Українка. Блакитна троянда, т.3, с.7).

Інші приклади вербалізують ознаку віку не лише за допомогою прикметника, а й через іменникову лексему *панночка*: *Іваниха тихесенько увійшла до кімнати, де стояли молоді панночки і діти при дверях, що виходили у присутствіє* (Леся Українка. Одинак, т.7, с.113); *Господи, яке в тих хлопців серце! – шепотить молода панночка, – хоч би тобі на лиці змінився!* (Леся Українка. Одинак, т.7, с.113); *Леся – молода панночка, сирота* (М.П. Старицький. Чарівний сон, т.4, с.538); – *Здаєсь, она так і дивиться на нас своїми старечими очима і леда хвиля промовить жалісним голосом: «Дайте шажок, Христа ради!»* додала *молода панночка* і тяжко зітхнула (Т.Г. Бордуляк. Жебрачка, с.176); – *Ах! І як уже зухвалими стаються ті нероби! Вже справді небезпечно показатись на улиці! – закликала з обуренєм молода панночка* (Т.Г. Бордуляк. Жебрачка, с.179).

У творах І.С. Нечуя-Левицького натрапляємо на розмовну форму *панянка* – «те саме, що панна» [СУМ, т.6, с.54], яка вживається на позначення молоді дівчини: *«Одже ж моя ятрівка поводитьсь зовсім-таки просто й природньо, як поводяться сьогоднішні молоді панянки-лібералки. Це мені припадає до вподоби. З цією братовою й сама несамохіль якось поводишся просто, натурально, без остраху чимсь себе осоромити, чимсь собі пошкодить перед нею», – думала матушка, безперестанку кмітячи та назираючи за столичною гостею* (І.С. Нечуй-Левицький. На гастролях в Микитянах, т.8, с.15).

Леся Українка підкреслює вікову характеристику пани, яка досягла зрілого віку і вже не дитина: [Хлопець:] *Як тобі сказати? Я, власне, мало її знаю, ми літ п'ять не бачились, тоді, як ми розсталась, вона була підлітком «невдячного віку», а тепер, оце літом, зустрівся з нею, ледве пізнав: доросла панна* (Леся Українка. Прощання, т.3, с.120).

Стара панна в повісті «Бурлачка» І.С. Нечуй-Левицького – це немолода жінка, яка не була одружена. На відміну від зображення вроди молодої панни, опис літньої зосереджено на її поведінці, яка виявляється в негативних діях: «сказала зі злістю», «витріщила очі» тощо: **Панни й Ястшембський повитрищали на Василю очі. Чом же ти не будеш гладять? – спитала Юзефа. Нехай Одарка чи Ярина вам гладять, а я вам не наймичка, – сказала Василина й зблідла на лиці. Вона щиро любила Ястшембського, знала, що Ястшембський любить її, і вона вважала себе чимось вищим од простої наймички. Грубий тон старої панни обидив її...** (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.52); **Молодиці порались коло печі, а Василина сиділа коло столу, наче горда панія, й з злістю поглядала на паннів. Старі панни скося поглядали на її чудові очі. Очі блищали, як у овечці. Панни боялись зачіпати Василю** (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.53); **Старі панни закидали небожів кабінет валізами та скриньками, завішали усякими сукнями та капелюшками** (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.53); **Прушинський вскочив у темний кабінет, так що його не примітили панни, й почав зумисне виганяти молодіць та щипати їх...** **Старі панни повитрищали на їх очі** (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.51-52); – **Не видумуй не знати чого! Скидай оті золоті квітки та стрічки та заходжуйся коло печі. Ти наймичка, – так і знай свою службу. Годі тобі танцювати в покоях під фортеп'ян, – с казала із злістю стара панна, завидаючи красі простої мужички** (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.52).

О.Ю. Кобилянська в оповіданні «Він і Вона» зображує панну, яка не хоче одружуватися, однак їй не подобається, коли називають старою панною (старою дівою): **Щодо мене, то я не віддамся ніколи, хоч старі панни для мене найнесимпатичніший елемент. Але я не останусь старою панною; буду собі так – незамужня жєницяна, а се щось зовсім іншого...** (О.Ю. Кобилянська. Він і Вона, т.1, с.439).

Слот «Одяг». Певною мірою знайшли відображення в ХД уявлення про одяг. Панни одягалися у вишукані сукні різних кольорів, зазвичай прикрашені бантом, мереживом, шовковими стрічками тощо: **Вона була вся в чорному й тільки на тоненькій шії червоніла вузька червона оксамитова стьожка** (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58); **Чорна сукня міцно обхоплювала її повні плечі й зменшувала повну її постать** (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58); ... **При кожному ступіні вона [Панна Броніслава] вся трусилась, трусилися на голові кільця локонів, трусилися білі рожі в кучерях, трусилась вся голова, ніби була на пружинах, дрижав чудовий бант на талії з чорного кружева та білих шовкових стрічок. Тільки важкий шлейф чорної сукні не трусився і волочився за нею, як хвіст у гордого павича...** (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.59); **Вони [панни] позачісувались, поприбирались в гарні сукні, в квітці та стрічки й повиходили до паничів** (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.53); **Пані Трацька засіла при столі на чільному місці; праворуч неї сіла Густа, ліворуч Едмунд, далі Тоньо. Борисові випало місце між Тоньом і панною. Борис ще при першій стрічі в саду був немов якимось раптовим проблиском світла пораженний появою панни Густі, то й не диво, що тепер, сидячи поруч неї, чув, як мороз пробігав по його тілі...** **Тільки її біла сукенка виднілась йому, бо майже доторкалась його, і легесенький, ледве чутний, освіжаючий запах реzedової помади ішов від її шовкового золотистого волосся, сплетеного в дві товсті коси, що спадали на її рамена** (І.Я. Франко. Не спитавши броду, т.18, с.352-353); ... **і молоденька, також вельми гарна і зі смаком убрана панночка, мабуть, сестра старої дами** (Т.Г. Бордуляк. Жебрачка, с.176).

Велику увагу панночка приділяє своєму зовнішньому вигляду, любить обновити, про що й пишуть Леся Українка і Марко Вовчок: *Побачивши мене, вона схопилась і жваво покликнула: – Ах, «милая»! от добре, що ви прийшли, я [панночка] вам покажу свої обновки! Се мені мама прислала сьгодні. Дивіться! Та де ж се вони? Настасія Іллінічна! Десь чорт ухопив мої обновки! – Ну, ну, вже знов споминасте погань, прости господи! – воркотіла бабуся, але видно, що вона тишилась поворотом доброго настрою у своєї панночки (Леся Українка. Над морем, т.7, с.189-190); – *Купіть мені [панночці], бабусечко, по новій моді убрань хороших!* (Марко Вовчок. Інститутка, с.258); *Стара [пані] скрині з комори викочує та оксамити, рубки тонкі вибирає, та кроїть, та приміряє на панночку. Панночка аж підскакує, аж із радіощі червоніє* (Марко Вовчок. Інститутка, с.260).*

Фрейм «Внутрішні моральні характеристики». Відповідно до значення «неодруженість» приділяється певна увага ситуаціям флірту панночок із паничами. Панна зображена у стосунках як з хлопцями свого кола, так і з простими дівчатами. Відповідно до ситуацій риси панни змінюються: у спілкуванні з паничами – це етикетні стосунки.

У повісті «Бурлачка» І.С. Нечуя-Левицького панна постає ввічливою, люб'язною, сповненою радісного, безтурботного настрою жінкою, яка варта поваги: *делікатна, як дитина, весела й поважна, як щира аристократка* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58).

Леся Українка в драмі «Осінь казка» зосереджує увагу на таких рисах панни, як безтурботність, незатьмареність: [Пряха:] *Колишня босоніжка – то дарма, зато тепера – найясніша панна і дама серця нашого владаря»* (Леся Українка. Осінь казка, т.3, с.194).

У І.С. Нечуя-Левицького «панна» – жінка, яка дуже подобається чоловікам: *Прушинський, Хиановський, Мошицький й інші паничі не оступались од панни Броніслави. Ястшембському вона сподобалась, а її тисячі якраз підходили під його плани, бо в його гроші ситались кудись, неначе в якусь торбу з дірками на дні* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58); *Ястшембський, чудово убраний, з руськими завитими кучерями, з вусами, позакручуваними в кільця, не оступався од панни Броніслави ні на ступінь* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58).

Молода панна Целіна в оповіданні І. Я. Франка «Маніпулянтка» є самодостатньою, незалежною жінкою. Для підтвердження цієї думки наводимо репліку героїні в дискусії на тему емансипації: *Прийду зі служби, з їм обід, часом передрімуюся троха, читаю, піду на лекцію – і так минає день за днем. І я щаслива, бо, неважаючи на ту ніби неволю, а властиво на ті тісно означені рами, в яких обертається моє життя, я чую себе незалежною, чую що живу власною працею, що не впадаю нікому тягарем, не дбаю ні про чию ласку* (І.Я. Франко. Маніпулянтка, т.18, с.76).

В іншому контексті йдеться про те, як молода панна уявляє своє майбутнє: *В перспективі перед нею рисується по кількох або кільканадцятьох літах служби самостійний поштовий уряд десь на провінції, маленький domeк з маленьким огородцем у малім місточку, квітки перед вікнами, стара служниця в кухні і тиха самотна світличка* (І.Я. Франко. Маніпулянтка, т.18, с.36).

Виділені епітети свідчать про бажання Целіни зробити професійну кар'єру (чую себе незалежною) та про відсутність у цій перспективі чоловіка (живу власною працею). Як влучно спостерегла М. Госьовська, для XIX ст. це була «новаторська соціальна модель». Зазначені факти дають підставу стверджувати, що в зображенні героїні автор «виходить за межі узвичаєного статусу

жінки в суспільстві і пропонує нову матрицю гендерної ідентифікації». Однак панна Целіна не відверта противниця «чоловічого рамена», для неї основною є «гармонія характерів, темпераментів, симпатій». І.Я. Франко вибудовує образ жінки, яка здатна «обстоювати свої права, протистояти домашньому насильству, рятуватись від соціальної незахищеності тощо» [1, с.73].

Аналіз художньої літератури виявив, що переважно в спілкуванні з паничками панни дотримуються певних правил та умовностей світського життя, які повністю зникають у спілкуванні з простими жінками, дівчатами. Панна у поведженні з ними здебільшого одержує негативні характеристики – вредливість, розбещеність, схильність до вихвалання: *Бабуся з видом мучениці почала здійсмати з шафи блузку. – Ось подивіться! – зукнула панночка до мене, – ви вже там скінчили? Ну, то йдіть сюди на пораду. От оця біленька: матерія гарна, а пошита – мішок мішком. Проклята швачка, щоб їй пусто! Ось, погляньте, я надіну. Правда ж, мішок? Я сказала, що справді трохи незграбно пошито. – Ну, і к диаволу її, коли так! – рішила панночка, зірвавши з себе і кинувши додолю блузку. Бабуся зараз же здійняла її, струснула і повісила в шафу. Панночка почала приміряти і показувати мені одне убрання за другим, гостро критикуючи їх та вкупи з тим пильно придивляючись, яке враження робить на мене її великий гардероб. Приміряючи, вона, запевне, не мовчала (Леся Українка. Над морем, т.7, с.169-170); **І в кого вона [панночка] така вдалась? Дається ж, родителі – «хорошише господра»; папаши – генерал, мамаши – професорська дочка, сестриці старші в інституті вчилися, за хороших людей заміж повиходили. Охо-хо, все то балози!** (Леся Українка. Над морем, т.7, с.171); **Днів через два після того вечора я сиділа собі на балконі, в міському саду, в курзалі, і читала. Коли се хтось кликнув мене на їмня. Я глянула вниз. Алла Михайлівна кивала мені рукою. – Ідіть лиш до мене! киньте к бісу ті журнали, рятуйте живу людину! – Кого рятувати? хто гине? – спитала я. – Мене рятувати! я гину від нудоти! – в голосі панночки бриліла нервова нотка** (Леся Українка. Над морем, т.7, с.178).*

Леся Українка вустами персонажа характеризує вредливу панночку: *– Ви, здається, знайшли були собі розвагу?.. – Се ви про Анатолія? Ану його к чорту! Я зірву з ним знайомість. – Давно б так! – завважила я, але панночка, не слухаючи, провадила: – **Що він собі думає? Ви знаєте, що він мені випалив учора, коли я не схотіла їхати з ним удвох на Учан-Су?.. Сами зважте, чи можна ж порядній дівчині їхати з ним удвох аж у гори? – Коли ви питаєте моєї думки... – почала я, але панночка знов перебила: – Звичайно, я не схотіла і не поїхала, тоді він розізлився і лягнув: «З вами, «светскими барышнями», чиста нудота – володіння безконечне! Не вмієте ви бути ні до кінця цнотливими, ні до кінця розпусними, але все наполовину». Так і сказав: «розпусними!» Нахал! за кого він мене має?** (Леся Українка. Над морем, т.7, с.178-179).*

Рису «вредливість» панночки виокремлює Марко Вовчок, наділяючи її негативними оцінками конотаціями: *– Слухайте, – каже до його, – **їдте до міста та купіть мені те й те, та хутенько! Поскоріться ж, щоб я [панночка] не гнівалась! Він зараз їде, купує там, що казано. – Боже мій! Чого се понакуповували? Я сього не хочу! Їдте та змініть! Мені такого не треба! От добро ви шукали! Знов їде він, міняє. Або так. Хочє він води напиться, – вона: – **Не пийте, не пийте! – Чому? – Я не хочу! Не пийте! – Та коли ж я хочу пити! – А я не хочу! Чуєте? Не хочу!**** (Марко Вовчок. Інститутка, с.268); *Увечері кличуть: «Іди до панночки – розбирати». Ввійшла; а панночка стоїть перед дзеркалом і вже усе зриває з себе. – Де се бігала? **Швидше мене розбирай!.. Швидше: я спати хочу!** (Марко Вовчок. Інститутка, с.259); *Я розбираю, а вона все покрикує***

на мене: – **Та хутче ж бо, хутче!** Кинулась на ліжко: – **Роззувай!.. А вміси ти волосся звивати?** – питає (Марко Вовчок. Інститутка, с.260).

Марко Вовчок приписує панночці й такі риси, як пихатість і самозакоханість: **А панночка й голову задерла, і виступає так, наче вже вона княгиня великородна** (Марко Вовчок. Інститутка, с.260); **То до одного дзеркала скочить, то у орусе зазирає;** склянку води візьме, то й там любить, яка вона [панночка] хороша (Марко Вовчок. Інститутка, с.260).

Самокритична панночка називає себе егоїсткою, яка дбає лише про своє, про це свідчить такий контекст: – **Кажуть, я егоїстка... Правда, я можу робити тільки те, що мені приємно.** Тільки я часом не знаю, що власне мені приємно... Я б хотіла знать, чи то всім буває так нудно і противно, як мені?... Ви, певне, думаєте, що се я химерую через те, що... ви знаєте, про що я натякаю... тільки я і без того часом так думаю... **А що до того, то мені тільки досадно на себе: я поводитись, як дурна «девчонка», і він може подумати, ніби я справді за ним гину, а мені «наплевать»!** Се був перший різкий вираз у неї за весь вечір (Леся Українка. Над морем, т.7, с.187).

Панночка у Марка Вовчка може з усього викрутитися, ошукати людей, ввести їх в оману, обдурити: **Я [панночка] зо всього викручусь, іще й їх [людей] оступачу,** – он як, бабусю! **Хочете, я вам заспіваю? Слухайте!** (Марко Вовчок. Інститутка, с.258); **Ми дівчата, зглядуємось: чого там панночки нашої не навчено! А найбільш, бачця, людей туманити!** (Марко Вовчок. Інститутка, с.258).

Автор підкреслює контраст між зовнішньою красою панночки, її «вихованістю» та злою і жорсткою внутрішньою сутністю: **Стоока наче вона [панночка] була, все бачила, всюди, як та ящірка, по хутору звивалась, і бог її знає, що їй таке було: тільки погляне, то наче за серце тебе рукою здавить** (Марко Вовчок. Інститутка, с.278); **Лучче б жару червоного у руку набрала, як мені довелось туманити коло її [панночки] русої коси!.. І така, і онака, і геть-пріч пішла, і знов сюди поступай; і пхати мене, і насакувати на мене, – аж я злякалась! Та репече, та дзвякотить, та тупоче-тупоче, а далі як заплаче!.. Я в довері, а вона за мною в сад: «Я тебе на шматки розірву! Задущу тебе, гадино!»** Оглянусь я на неї, – **страшина така зробилась, що в мене й ноги захитались. Вона мене як схопить за шию обірчуч!.. Руки холодні, як гадюки. Хочу скричатися, – дух мені захопило...** (Марко Вовчок. Інститутка, с.262); **Прийду, було, її [панночку] вбирати, то вже якої наруги я од неї не натерплюся!.. Заплітаю коси – не так! Знов розплітую та заплітаю, – знов не так! Та цілий ранок на тому пробавить. Вона мене й щипає, і штирхає, і гребінцем мене скородить, і шпильками коле, і водою зливає,** – чого, чого не докажує над моєю головонькою бідною! (Марко Вовчок. Інститутка, с.262); **Лежу сама, – усі на панцині; – лежу та все собі думаю: «Таке молоде, а таке [панночка] немилосердне, господи!»** (Марко Вовчок. Інститутка, с.263); **Та кричить же то, боже! Аж задихалась, штовхає мене, за рукав смикає... Годинонько ж моя! Як вона охижіла, яке страшине зробилося в неї те личко гожеє!..** (Марко Вовчок. Інститутка, с.264).

У наведених контекстах актуалізовано загальнолюдські (відсутність любові, милосердя, поваги) та станowo-класові (вивищування себе над іншими за ознакою соціального походження і матеріальним становищем) цінності.

Фреїм «Освітні та мовні характеристики». З провідною рисою *молодість* також пов'язана реалізація фреїму «Освітні характеристики». ЛП «панна» (панночці) притаманна освіченість: [Дося:] **А як паночка ловко говорять по-простому – й не забули!..** [Буфетчик:] **Чого ж би вони забули? На те вони людина.** [Дося:] **У них**

і книжки є такі, з котрих вони читають по-простому... До всіх двірських вітаються, та так хороше. [Буфетчик:] *По маменьці пішли. І покійниця, царство їм небесне, такі ж були ласкаві та приятні. Не дожили побачити свою єдиначку зросталою* (М.Лі. Кропивницький. Перед волею, с.362); [Дося:] *Ще тільки це панночка наша прийхала з учення, і вже такий бенкет, а що ж то буде, як заміж видаватимуть?* (М.Лі. Кропивницький. Перед волею, с.358); *— І таки справді не знайдеи. Вона вчилась у київському інституті, але московство до неї не прилипло.... Це диво, а не панна* (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58).

Леся Українка з погляду персонажа характеризує панночку, яка мало читає: [Лікар:] *Я й сам уже про те думав. Правда, до нашої панночки не легко приступитись. Та я теж не в тім'я битий, либонь, і ми в свіч ка книжки читали, та ще такі, про які панночкам і не снилось. Ех, панночки, панночки! Бідовий народ! Прочитає останнє слово науки і думає, що вже всю мудрість глинула. По-моєму, чим менше панночка книжок читає, тим краще. Їй — же богу!* (Леся Українка. Блакитна троянда, т. 3, с.49).

Панночці подобається, щоб книжку їй хтось читав; вона захоплюється більше зарубіжними творами, менше її цікавить російська література: *При одній надто «рискованій» сцені я глянула на Аллу Михайлівну, — вона вже не лежала, як перше, в закритими очима, вона спиралась на лікоть, підвівши голову, і дивилась на мене палко, розширеними очима, затримувала дух, ловлячи кожне слово роману з жадібною цікавістю. — Ну, чого ж ви спинились? — прикро обізвалась вона, коли я зробила паузу. — Я думаю, на сьогодні годі, — сказала я, закривши книжку. — Е, ні, читайте, читайте, се так інтересно! як вам не сором — на самому цікавому місці взяли і покинули! — Мені здається, се вам ображить нерви, а ви ще слабі. Нема у вас іншої книжки? — Єсть там, на полиці, тільки то все старі, читані. Я розглянула книжки, все більше французькі: «Demi vierges», «Contes jaunes», «Pour lire au bain»... Були і російські: «Рассказы» Лейкіна, романи Ясинського... — Се у вас із дому сі книжки? — спитала я. — Ні, се тут, в Ялті... (Леся Українка. Над морем, т.7, с.187-188); *Коли я прийшла другого дня, Алла Михайлівна лежала ще, але не в ліжку, а на кушетці, одягнена в довгий сіро-блакитний пеньюар. Обличчя у неї було свіжіше і погляд спокійніший. — А що, принесли книжку? — зустріла вона мене. — Принесла. — Яку? — Тургенєва. — А, Тургенєва... — протягла вона [панночка] апатично* (Леся Українка. Над морем, т.7, с.188); *— Простіть, справді, я повинна була б думати, що, може ж, ви його недавно перечитували. — Перечитувала? Ні, я його не читала. У нас «класиків» проходили тільки до Пушкіна. Правда, в хрестоматії було там цюсь, «Бежин луг», здається, і ще не пам'ятаю що... так, дитяче... А се, що ви принесли, інтересне? — Не знаю, як вам здається. — Ну, читайте, побачимо* (Леся Українка. Над морем, т.7, с.189).*

Марко Вовчок у повісті «Інститутка» акцентує увагу на ставленні панночки до навчання, яке для неї було «неволею», крім вивчення французької мови, музики і танців. Вона шкодує, що марно витратила час, навчаючись в інституті: *— Яковось-то жилося тобі, серденько, самій? — питає стара. — Ти мені не кажеш нічого. — Ай, бабусечко! Що там розказувати! Нуда така! — Вчили багачко?.. Чого ж вивчили тебе, кришко? — От захотіли що знати!.. Добре вам, бабуню, було тут жити на волі; а що я витерпіла за тим ученням!.. І не нагадуйте мені його ніколи!* (Марко Вовчок. Інститутка, с.257); *— Ох, бабусечко! І море-но, й мучено нас — та все дурницею. І те вчи, і друге, й десяте, й п'яте... товчи та товчи, та й товчи!.. Нащо мені [панночці] те знати, як по небу зорі ходять або як люди живуть поза морями та чи в їх добре там, та чи в їх недобре там?*

Аби я знала, чим мені себе між людьми показати... (Марко Вовчок. Інститутка, с.258); – Е, бабуню!.. – защебетала **панночка**. – **До французької мови і до музики добре і я бралась**, – до танців тож <...> І тим, що учать – нуда, і тим, що вчатьсь – біда. **Багацько часу пропало марно!** (Марко Вовчок. Інститутка, с.258); **А про ту заморську нісенітницю, то я [панночка] в одно ухо впускала, а в друге випускала, та й зовсім-таки не знаю. Цур їй!** (Марко Вовчок. Інститутка, с.258).

Марко Вовчок також акцентує увагу на яскравій мовній характеристиці панночки, яка ласкаво промовляє до паничів, запобігаючи перед ними, улесливо звиваючись: **Вийде [панночка] до них [паничів], – ляскотить потташиному, привітна, люба** <...> **Вона ж між ними мов тая перепеличка, звивається** (Марко Вовчок. Інститутка, с.264).

У веселому настрої панночка любить багато говорити: **Об різдві їх заручили. Гостей-гостей наїхало!.. Панночка така весела, балаклива; очі блищать; водиться з ним попід руки. А він і очей з неї не зведе, – аж спотикається на ході. Гульба точилась до самого світу** (Марко Вовчок. Інститутка, с.268).

Опис мови ЛТ «панна» доповнюється характеристикою її поведінки: **Повіходили панни, посідали... Знов погомоніли трохи і знов замовкли...** (І.С. Нечуй-Левицький. Причепа, т.1, с.155) – дієслова, використані автором, створюють атмосферу розважливості, статечності, поміркованості.

Менш частотними є фрейми «Соціальний стан і соціальна поведінка», «Дозвілля» та «Місце проживання».

Фрейм «Соціальний стан і соціальна поведінка». У ХД ХІХ ст. представлені переважно заможні панни: **«Приберися, Стасю, чепуренько, бо панна <...> має більше двадцяти тисяч карбованців в київських банках», – писали тітки** (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58); **Це диво, а не панна. А карбованці! Кому їх тепер не треба! Хіба ж ти, серце Стасю, мало програв їх у карти** (І.С. Нечуй-Левицький. Бурлачка, т.2, с.58); **Уся [панночка] в рантихах да у намистах золотих!..** (Ю.А. Федькович. Опришок, т.2, с.101).

Фрейм «Дозвілля». Фрейм «Дозвілля» представлений у ХД ХІХ ст. побіжно. У повісті «Малолітній» А. Я. Чайковського основним заняттям панночок був спів: **Обі панни Тачанські дуже гарно співали, у Андрія був теж нічого годосок. Та поки співали пісеньок панських, котрими саме «пташок» починається, він мовчав. Коли ж Зося заспівала своїм милим голоском нашу пісеньку, тоді і Андрій дав себе знати і показав, що вміє. Його голос усім дуже подобався** (А.Я. Чайковський. Малолітній, с.25); **Тепер вуйко вказав йому панну. Вона не зовсім гарна, бо чорна мов циганка і великий у неї ніс. Та се нічо. За те вона співає гарно мов соловій. Особливо цю пісеньку про мужика, яка йому дуже подобалася і підступував її ходячи за плугом** (А.Я. Чайковський. Малолітній, с.28).

У деяких текстових фрагментах прослідковуємо певні феміністичні настрої панн: **Одні панни встоювали за те, щоб добувати передніше за все вищої просвіти; Надя стояла на тому, що економічне питання найпотрібніше; другі говорили проти деспотизму** (І.С. Нечуй-Левицький. Над Чорним морем, т.5, с.110); **Молоді товаришки [панни] Мурашкової сходились частенько в домі старої Зої, щоб читати в гурті нові наукові книжки. Тут вони на волі перечитували усякі нові книжки, й наукові, й контрабандні, обмірковували перечитане, змагались за принципи, складали й вироблювали собі вольні пересвідчення, за очима своїх консервативних батьків, за очима ще консервативніших і суворих матерів. Вольна розмова, вольні думки, жарти на волі, а то й веселі співи часто лилися тут, як вольний весняний шумливий потік летять в**

зелених берегах. Усі молоді панни були або українки, або були з мішаних по національності сімей (І.С. Нечуй-Левицький. Над Чорним морем, т.5, с.107) – у структурі ЛТ «панна», як свідчить наведений контекст, концептуалізується поняття «воля», що в поєднанні з порівнянням як вольний весняний шумливий потік та згадкою про національну приналежність недвозначно апелює до одвічного прагнення української інтелігенції до волі та національного пробудження.

Фрейм «Місце проживання». Лише в поодиноких прикладах є згадка про те, що панни проживали у великому розкішному будинку: [Дося:] *Еге ж. Репиха подала їм дитину, а панночка пачали її годувати. Сама бачила своїми очима... Цитуйте! Ондечки панночка вертаються в хорони* (М.Л. Кропивницький. Перед волею, с.373).

Отже, типаж «панна» є частотним для українського ХД ХІХ ст. підросійської України, у підастрійській Україні він майже не представлений. Назва «панна» поєднує два типажі: «дочка пана» та «особа привілейованого стану». Спільною рисою для ЛТ «панна» є не лише те, що це нащадок панів, а й дівчина молодого віку. Найпоширенішим фреймом у розкритті типуажу «панна» є «Зовнішні характеристики». Панна, як правило, зображена вродливою, білолицею дівчиною, високою на зріст.

Типаж «панна» представлений у ситуації спілкування з панічами – це етикетні стосунки, дотримання певних правил та умовностей світського життя. З простими жінками, дівчатами цей ЛТ набуває негативних характеристик, де переважають такі риси, як вередливість, розбещеність, схильність до вихваляння, пихатість, самозакоханість тощо.

Іноді в художніх текстах акцентовано увагу на освітніх та мовних характеристиках панни, що актуалізує станowo-класові цінності. Дуже рідко в ХД можна натрапити на описи майнових характеристик, дозвілля та місця проживання панн.

Список використаних джерел:

1. Госовська М. Феміністичні моделі прози Івана Франка : до проблеми наукового і художнього мислення. *Парадигма*. 2009. Вип. 4. С. 71-80.
2. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Етимологічно-семантичний словник української мови : у 4 т. / ред. й доповн. др. М. Ласло-Куцюк. Вінніпег : Товариство «Волинь», 1994. Т. 4: П-Я. 557 с.
3. Словарь української мови / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : у 4 т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958 – 1959.
4. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970-1980.

The research introduces a new approach to linguistic modeling of national character through description of linguistic and cultural types as generalized recognizable images of representatives from certain social groups, whose conduct was preconditioned by common ethnical and cultural dominants and affected the process of formation of collective mentality in Ukraine. The present report shows the intermediate results of analysis of the type «panna» in the linguistic-cultural aspect. The author considers behavioristic parameters of typified individuality of «panna» in Ukrainian literature of the 19th century guided by the ideas suggested in several publications of prof. V.I. Karasyk, which are devoted to new trend in linguistic and cultural studies – the theory of linguistic and cultural types. The paper analyzes notional characteristics of the defined concept which make «notional framework of linguistic and cultural type» and have important features that are fixed in dictionary definitions and certain contexts. Apart from those characteristics of the type «panna» presented in dictionaries, it is important to consider perceptive and evaluative characteristics of the type «panna», which could be traced

in artistic discourse of the 19th century. They form typical images of appearance, age, behavior manners and types of activities / leisure of the type «panna».

In the structure of type «panna» the author of the article singles basic frames: «External characteristics» (slots: «Portrait characteristics», «Age», «Clothes»), «Internal moral characteristics», «Educational and Speech characteristics», «Social status and social behavior», «Leisure», «Place of residence».

Key words: fiction discourse, Ukraine under the russian ruling, Ukraine under the austrian ruling, linguistic and cultural type «panna», conceptual, perceptual, figurative and evaluative characteristics, frame.

Отримано: 16.09.2019 р.

УДК 81'38:001.891

DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.107-112

Валентина Тимкова

Вінницький національний аграрний університет

НАУКОВА МОВА ЯК СКЛАДОВА МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ-АГРАРНИКІВ (на прикладі досліджень Івана Огієнка)

У статті здійснено аналіз наукового стилю сучасної української літературної мови на основі аналізу праць І. Огієнка (Митрополита Іларіона), висвітлюються питання поліпшення культури наукової мови, показані шляхи та джерела формування української наукової мови здобувачів вищої освіти аграрного профілю.

Зазначено, що шлях формування української наукової мови був нелегким. У статті окреслюється коло питань, які потребують нагального їх розв'язання. Зауважено, що формуючи у студентів навички усного та писемного мовлення засобами наукового стилю у форматі занять з української мови, ми сприятимемо у засвоєнні мови обраного фаху, закладемо підґрунтя для подальших наукових пошуків молодих аграрників, яких так потребує новочасна Україна.

Ключові слова: наукова мова, українська мова, мовна особистість, наукова термінологія, культура мовлення.

Постановка проблеми. Шлях формування української наукової мови був нелегким. Непроста ситуація становлення була зумовлена низкою що мовних (термінотворення), то позамовних (екстралінгвістичних) чинників. Під останніми мається на увазі виборювання права на існування української мови.

Вже три десятиліття поспіль статус української мови в Україні помітно зріс. Сьогодні мова має розгалужену систему стилів, з-поміж яких чільне місце відводиться і науковому. Проте і нині наукова мова перебуває на етапі становлення. У ХХ столітті відомий український громадський діяч, вчений І. Огієнко обстоював думку про те, що «національна наука – основа духовної культури народу, її найміцніший ґрунт» [7, с.133].

Формування мовної особистості бере початок у кожній окремій сім'ї. З цього приводу варто зазначити, що Митрополит Іларіон (І. Огієнко) у своїй праці «Наука про рідномовні обов'язки» важливу роль у формуванні мовної особистості відводив школі, усвідомлюючи, що «рідна школа – то найсильніше джерело вивчення й консервації своєї рідної мови взагалі, і літературної зокрема» [5, с.36]. Проте далі науковець наголошує, що «завершенням перетво-